

«۷۳۱»

کانون دین زرتشتی در ایران

مرعی بویس

ترجمه

حسین ابراهیمیان

سرشناسه : بویس، مری، ۲۰۰۶-۱۹۲۰ م Boyce, Mary
 عنوان و نام پدیدآور : مقالات مری بویس: کانون دین زرتشتی در ایران / ترجمه حسین ابراهیمیان
 مشخصات نشر : تهران: توس ۱۳۹۷
 مشخصات ظاهری : ۳۶۰ ص: مصور.
 شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۷۳۱-۹
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
 یادداشت : عنوان اصلی: A Persian Stronghold of Zoroastrianism: based on the Ratanbai Katrak lectures, 1975., c 1989.
 موضوع : زرتشتی
 موضوع : شریف‌آباد (اردکان) - آداب و رسوم دینی
 شناسه افزوده : ابراهیمیان، حسین، -۱۳۴۷، مترجم
 رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۲ ۷۹۵/ب۱۵۲۵ BL
 رده‌بندی دیویی : ۲۹۵/۰۹۵۵۹۵
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۸۷۵۳۸

فهرست

۷	مقدمه
۱۵	مقدمه نویسنده
۱۹	فهرست تصاویر
۲۰	کوتاه نوشت‌ها
۲۱	۱ دهکده‌ای با دو آتش بهرام
۵۳	۲ پرستش اورمزد و آفرینش‌ها
۸۳	۳ مراسم شخصی مربوط به پرهیزگاری و خیرات
۱۰۱	۴ آتش‌های مقدس و زیارتگاه‌های خالی
۱۳۱	۵ قوانین و مراسم مربوط به تطهیر
۱۸۵	۶ مرگ و رازهای سگ
۲۱۷	۷ سال نوی بهاره و جشن سده
۲۴۵	۸ برخی مراسم مربوط به کفاره یا آرامش برای زندگان و مردگان
۲۷۵	۹ جشن‌های همه ارواح و سال نو دینی
۳۰۵	۱۰ تشریف و زیارت
۳۴۷	کتاب‌شناسی
۳۵۵	فهرست نام اشخاص

مقدمه

«کانون دین زرتشتی» و جایگاه آن در پژوهش‌های آیین زرتشت

هرچند که از زمان چاپ کتاب ارزشمند مری بویس^۱ «کانون دین زرتشتی»^۲ اکنون حدود چهل سال می‌گذرد، ذره‌ای از اهمیت این اثر برای مطالعات ایران‌شناسی و به ویژه در حوزه پژوهش‌های تاریخ و دین زرتشتی و البته فراتر از آن دین‌پژوهی، مردم‌شناسی و انسان‌شناسی کاسته نشده است.^۳ اهمیت این پژوهش گرانقدر نه تنها در بیش و کم یگانه بودن آن در نوع خود

1. Nora Elizabeth Mary Boyce (1920-2006).

2. Mary Boyce, *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975 (Oxford: Clarendon Press, 1977).

۳. از زمان چاپ این کتاب تا به امروز، نقدهای متعددی بر این کتاب نوشته شده است که در نگارش این مقدمه از آنها استفاده شده. این نقدها را این‌ها هستند:

Michael Fischer, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Iranian Studies* 10, no. 4 (1977): 294-99; V. A. Demant, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *The Journal of Theological Studies* 30, no. 1 (1979): 394-96; Helen Rose Ebaugh, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Journal for the Scientific Study of Religion* 18, no. 2 (1979): 210-21; Patricia J. Higgins, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *American Anthropologist* 81, no. 4 (1979): 938; Robert Rice, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 42, no. 1 (1979): 154-55; Gert Hummel, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Zeitschrift Für Religions- Und Geistesgeschichte* 31, no. 1 (1979): 123-25; John R. Hinnells, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Religious Studies* 18, no. 1 (1982): 93-95; Richard N. Frye, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Journal of Near Eastern Studies* 41, no. 1 (1982): 72; Nicholas Sims-Williams, 'Review of Boyce, Mary. *A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures*, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Indo-Iranian Journal* 29, no. 2 (1986): 128-29; James R. Russell, 'Review of →

(سندی که بیشتر نشان ضعف پژوهش‌های ایران‌شناسی در تولید ادبیات در این حوزه است)، که هم در یگانه بودن اطلاعات مستندنگارانه‌ی آن در مورد تاریخ شفاهی، آیین‌ها و باورهای مردمانی در برشی از تاریخ معاصر ایران است که درباره‌شان چیزی نمی‌دانیم. تنها اثر تا حدی قابل مقایسه با این کتاب، کتاب «یک‌سال در میان ایرانیان»^۴ (چاپ نخست در ۱۸۹۳) ادیب و ایران‌شناس انگلیسی، ادوارد براون است که هفتاد سال پیش از دیگر هموطن ایران‌شناس خود مری بویس، و البته نه به عنوان یک متخصص مطالعات زرتشتی، در فصل‌های مربوط به بازدیدش از شیراز، یزد و کرمان، شرحی از مشاهدات خود از زندگی و بعضی باورها و آیین‌های زرتشتیان آن عصر ارائه می‌دهد. براون در سفر خود به یزد، امکان ملاقات و همصحبتی با موبد بزرگ آن عصر، دستور تیرانداز، داشته. برخلاف بسیاری از کتاب‌ها و پژوهش‌هایی که درباره‌ی تاریخ کیش زرتشت و باورها و آیین‌های آن نگاشته شده، اهمیت اثر بویس حاصل ثبت پردقت و موشکافانه‌ی پژوهش‌ها، دیده و شنیده‌های مردم‌نگارانه‌ی مری بویس از سفر پژوهشی یک‌ساله‌ی او (۱۹۶۳-۶۴ میلادی) به یزد، کرمان و رعی کلاتر و به ویژه شریف‌آباد اردکان است که بویس، هفت ماه از سفر یک‌ساله‌ی خود را در آنجا گذراند. این گزارش‌ها نخست در سال ۱۹۷۵ و در قالب شش سخنرانی در رشته سخنرانی‌های «شنای کرتک»^۵ در آکسفورد ایراد و نسخه‌ی کامل‌شده و مفصل آن در ۱۹۷۹ به صورت کتابی که اکنون برگردان فارسی آن در دسترس فارسی‌زبانان قرار گرفته، منتشر شد. این کتاب شرحی همه‌منظر و دقیق از زندگی دینی و آیین‌ها و مناسک زرتشتیان ایران به خصوص زرتشتیان شریف‌آباد اردکان یزد است که به دنبال گسترش شهرنشینی و به خصوص مهاجرت زرتشتیان از روستاها به شهرهای بزرگ و به ویژه تهران، امروزه جز این گزارش، اثر چندانی از آن به جای نمانده است. شریف‌آباد نیز با مال‌های درازی همواره به عنوان مهمترین کانون حفظ باورهای سنتی و راست‌دین زرتشتی در ایران و محل اسکان موبدان موبد بزرگ برای چندین سده یا آنگونه که نام نسخه‌ی انگلیسی کتاب پیشنهاد می‌کند، «دژ

← Boyce, Mary. A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.؛ *Journal of the Royal Asiatic Society* 3rd. Series. 1, no. 2 (1991): 293-94; Maria Macuch, 'Review of Boyce, Mary. A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Der Islam* 69 (1992): 171-73; Jamsheed K. Choksy, 'Review of Boyce, Mary. A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Iranian Studies* 26, no. 3/4 (1993): 433-34; Heribert Horst, 'Review of Boyce, Mary. A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', *Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 145, no. 1 (1995): 223.

4. Cf. Edward G. Browne, *A Year Amongst the Persians* (London: A. & Ch. Black, 1893).

5. Ratanbai Kartak Lectures, Oxford.

تسخیرناپذیر زرتشتی» بود. بویس از این رو به جستجوی ردپای زرتشت به شریف آباد رفت و پژوهش خود را بر چند عامل اساسی سنت دینی، از آن جمله بر مناسک و آیین های روزانه و کیهان شناسی زرتشتی و البته تعامل این عناصر با هم متمرکز کرد. چنین نگاهی او را بیش از پیش در بر ساختن شخصیت تاریخی زرتشت به عنوان یک پیامبر- موبد، همزمان نوآور و سنت مدار متقاعد کرد.^۶ بر ساخته ی وی از دین زرتشتی، امتداد همگونی از سنتی دیرپا و دست نخورده بود که در یک سوی آن زرتشت تاریخی و در سوی دیگر آن سنت زنده ی روستاییان زرتشتی شریف آباد (و روستاهای مجاور دیگر) در امتدادی ناگسسته و بی تغییر در طول هزاره های گذشته بر آن قرار می گرفت.

اهمیت یگانه ی دیگر و متاسفانه کم پیرو مطالعه ی مردم نگارانه ی بویس از زندگی و باورهای روستاییان زرتشتی شریف آباد، در آشتی دادن نگاه مردم/انسان شناسانه با پژوهش های دین شناسانه بود و هست. در پیوند میان آنچه از آن به عنوان «دانش کتابخانه ای یا میز تحریری» از یک سو و تحقیق «میدانی» از سوی دیگر می توان نام برد، گوهری کمیاب در میان دست کم پژوهندگان مطالعات زرتشتی. سرچشمه ی دیگر این دو گانه را هم می توان در تضاد دو نگاه «شرق شناسانه» و «انسان شناسانه» حاکم بر مطالعات ادیان دید. ویژگی های شاخص نگاه گروه اول را می توان در چهار پیش فرض تعصب آمیز خلاصه کرد:^۱ اشتراک میان دو رسم یا آیین مشترک میان زرتشتیان و مسلمانان، نتیجه ی قدمت بیش از ۱۰۰۰ ساله ی آن رسم یا آیین است؛^۲ آنچه برای یک دین حیاتی و مهم است، در طول زمان یا تغییر نموده یا تغییرات بسیار ناچیز هستند؛^۳ تاکید بر تعریف یک دین بر اساس یک ساختار متعالف فقهی و کم اهمیت دانستن تاثیر تفاوت ها و کشمکش های درون گروهی؛ و^۴ لحن پوزش آمیز در ره آنچه که از نگاه امروزی و مدرن، حساسیت آمیز یا غیر عقلانی به نظر می رسد. هر چند که مطالعه ی بویس کتاب بویس، نشانه هایی از چنین نگاه «شرق شناسانه ای» را همچنان در لابلای تحلیل های زرتشتی، پیش چشم می آورد، اما اندک بودن و تلاش نویسنده در تشریح و تحلیل موارد، از اهمیت این اثر کم کاهد. نگاه بویس به دین زرتشت، آن گونه که آلبرت دیوینگ^۷، آثار پژوهشگران مطالعات زرتشتی را دسته بندی می کند، رویکردی «هماهنگ نگارانه»^۸ دارد. بر اساس ایده ی «محافظه کار بودن» سنت

6. Cf. Mary Boyce, 'Zoroaster the Priest', Bulletin of the School of Oriental and African Studies 33, no. 1 (1970): 22-38.

7. Cf. Fischer, 'Review of Boyce, Mary. A Persian Stronghold of Zoroastrianism. Based on the Ratanbai Katrak Lectures, 1975. Oxford: Clarendon Press, 1977.', 294-295.

8. Cf. Albert de Jong, Traditions of the Magi: Zoroastrianism in Greek and Latin Literature, vol. 133, Religions in the Graeco-Roman World (Leiden: E. J. Brill, 1997), 49-57.

9. "Harmonising approach", cf. Ibid., 133:53.

«راست‌دینی» زرتشتی بود که او تصویری از تحول خطی دین از زرتشت تا امروز ترسیم می‌کرد که عنصر محافظه‌کارانه‌ی راست‌دینی زرتشتی، آن را از تغییرات بنیادین مصون نگاه‌داشته و به این ترتیب، دانسته‌های ما از اوستای کهن تا متون پهلوی و سنت زنده‌ی زرتشتی، بی‌توجه به تاریخمندی و بافت اجتماعی و سیاسی زمانه‌شان، امکان بازسازی تصویری همگون از دین زرتشتی را ممکن می‌سازد.^{۱۱} بویس به شدت تحت تاثیر شباهت‌هایی که میان ایده‌های مندرج در گاهان (از نظر زبانی، کهن‌ترین نوشته‌های اوستا) با باورهای زرتشتیان شریف‌آباد یزد و دیگر روستاهای زرتشتی‌نشین دیده بود، عمیقاً به این نظر باور داشت که باورهای مذهبی آیین زرتشت، بیش و کم بی‌هیچ تغییری در تداومی ناگسسته و همگون از آغاز تا به امروز به ما رسیده و اینگونه مجال چندانی برای توجه به عنصر مهم «تغییر» و «نظور» باورها و آیین‌های دینی در گذر زمان باقی نمی‌ماند، عنصر مهمی که اصل تردیدناپذیر مطالعات مردم‌شناسانه و انسان‌شناسانه در دین‌پژوهی است. در نگاه بویس، «تأسیس نخست تغییر تقویم در دوره‌ی ساسانی که مفهوم جشن‌های فصلی زرتشتی را دگرگون و در نتیجه آن‌ها را در ساختاری «آیین‌وندانه»^{۱۲} محدود و محصور کرد و دود دیگر فرایند تحلیل و تدوین سنت‌ها و مناسک دینی، در اثر مدرنیسم و شهرنشینی و به خصوص تاثیر گفتمان استعماری و بی‌یونی در سده‌ی بیستم بود که سنت پیوسته و همگون زرتشتی را از آغاز تا امروز متاثر کرد. چنین پیش‌فرض را می‌توان در تمامی آثار بویس و به ویژه در تک‌نگاری مهم وی «تاریخ کیش زرتشت»^{۱۳} به وضوح مشاهده کرد. چنین رویکردی که بویس از پرچم‌داران مهم آن بود و می‌توان از آن به عنوان رویکردی «ذات‌گرایانه»^{۱۴} نیز یاد کرد، عملاً مطالعات زرتشتی نیمه‌ی دوم سده‌ی بیستم را به شدت تحت تاثیر خود قرار داد.

آنچه اما این کتاب را همچنان برای مطالعات زرتشتی مهم و مفید می‌سازد، در شرح دقیق و موشکافانه‌ی بویس از گستره‌ی متنوعی از آیین‌های دینی است که توسط موبدان و مردم عادی با برداشت‌ها و فهمی متفاوت از چرایی و چگونگی این آیین‌ها اجرا می‌شود و زندگی روزانه‌ی باورمندان این دین کهن را شکل می‌دهد. زندگی‌ای بر اساس فهمی متعالی از عالم هستی و جهان

۱۰. برای نقد متقنی درباره‌ی رویکرد بویس به مطالعات زرتشتی بنگرید به: Ibid., 133:53-57.

11. Ritualistic.

12. Mary Boyce, A History of Zoroastrianism: Vol. I. The Early Period, Handbuch Der Orientalistik 8 (Leiden: E. J. Brill, 1975); Mary Boyce, A History of Zoroastrianism: Vol. II. Under the Achaemenians, Handbuch Der Orientalistik 8 (Leiden: E. J. Brill, 1982); Mary Boyce and Frantz Grenet, A History of Zoroastrianism: Vol. III. Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule, Handbuch Der Orientalistik 8 (Leiden: E. J. Brill, 1991).

13. Cf. Philip G. Kreyenbroek, 'Zoroastrianism', in Handbuch Der Iranistik, ed. Ludwig Paul (Ludwig Reichert Verlag, 2013), 156.

ماورای آن که ابعاد اخلاقی عمیقی برای فهم دینی زرتشتیان از اهمیت اجرای آیین‌ها و مناسک پدید می‌آورد. تصویر زنده و صمیمانه‌ای که بویس از زندگی ساده و عمیقاً راست‌دلانه و آیین‌وندانه‌ی روستاییان زرتشتی شریف‌آباد ارایه می‌دهد، خواندن این کتاب را برای غیرمتخصصین و خوانندگان عادی بسیار جذاب می‌سازد. تصویری که از زندگی روستاییان بهدین و به خصوص از میزبانان و همراهان بویس در دوره‌ی پژوهش او در شریف‌آباد، خانواده‌ی بلیوانی و دستور خداداد شهریار نیروسنگی (موبد بزرگ شریف‌آباد و فرزند دیگر موبد بزرگ یزد، موبد شهریار نامدار)، که بویس اجازه‌ی همراهی او را در سفرهای روزانه و در زمان اجرای مراسم و رسیدگی به وظایف موبدی‌اش داشت، منبع ارزشمندی برای پژوهش در باورها و آیین‌های معاصر زرتشتی است.^{۱۴}

کتاب مقاله‌ای کوتاه درباره‌ی پیشینه‌ی تاریخ دین زرتشت و توضیح روشنی درباره‌ی چرایی حفرت زرتشتیان در شهرهای حاشیه‌ی کویر آغاز می‌شود. هرچند که تاریخ‌نگاران، پیروزی اعراب مسلمان در ۶۴۲ و ۶۴۳ میلادی بر یزدگرد سوم (۶۵۱-۶۳۳ میلادی) را پایان رسمی شاهنشاهی ساسانی در سرزمین ایران می‌دانند، فرایند فتح ایران و تبدیل اسلام به دین رسمی ایران‌زمین، نه یک‌شبه که زمانی در حدود سه سده به رازا کشید. در طی این زمان، زرتشتیانی که دست از دین اجدادی خود نکشیدند و ایران را نیز با قصد وطن جدیدشان هند، ترک نکردند، به مرور به طرف شرق و به سمت حاشیه‌ی کویر رانده شدند و نهایتاً در حوالی یزد و کرمان سکنی گزیدند. به نظر می‌رسد که آنان آتش بهرام مقدس فارس را به «آذر قرتیغ» و آتش بهرام مقدس شاهی استخر را با خود به ترک‌آباد می‌آوردند، محلی که از سده‌ی یازدهم تا هژدهم میلادی، و سپس به شریف‌آباد، که از سده‌ی نوزدهم میلادی تا زمان جنگ جهانی دوم، به عنوان مراکز مهم اقامت موبدان موبد و دیگر دستوران بزرگ، اهمیت زیادی پیدا کرد. در سده‌ی بیستم میلادی اما آغاز افول دودمان‌های بزرگ، کم‌شدن ناگهانی جمعیت زرتشتیان و به ریت موبدان و کم‌رنگ شدن نقش آیین‌های سنتی در زندگی روزمره‌ی زرتشتیان ایران بود. تنها شهر یزد، از دویست موبد زرتشتی در سال‌های دهه‌ی ۱۹۳۰ میلادی، کمتر از ده موبد در سال ۱۹۶۶ میلادی، باقی مانده بودند. فصل اول و چهارم کتاب به آتش‌های مقدس به عنوان نقطه‌ی تمرکز بسیاری از آیین‌های زرتشتی، آتشکده‌ها و آیین‌های مربوط به آن می‌پردازد. فصل دوم کتاب به بررسی باورهای

۱۴. تصویر روانشاد موبد خداداد شهریار نیروسنگی (۱۳۶۱-۱۲۷۹ خورشیدی) در چاپ اصلی کتاب، زینت‌بخش جلد کتاب هست. موبد شهریار نیروسنگی، فرزند موبد خداداد شهریار نیروسنگی، مدتی موبدی محله‌ی شریف‌آباد، مزرعه کلانتر و حسن‌آباد میبد را برعهده گرفت و پس از بازنشستگی، هم‌اکنون آتشبندی و موبدی درب مهر ارباب رستم گیو در رستم باغ تهران پارس را به‌عهده دارد. برای این اطلاعات وامدار مهر و دانش بی‌دریغ موبدان موبد دستور مهربان فیروزگری هستم که عمرش دراز باد.

بنیادین زرتشتی و پرستش اهورامزدا، آفرینش و... و فصل پنجم کتاب به قوانین، آیین‌ها و مناسک پاکیزگی و تطهیر اختصاص دارد. فصل پنجم و فصل ششم که به آیین‌ها و مراسم مرگ و نقش آیینی سگ در مناسک پس از مرگ می‌پردازد، گزارش خواندنی و مهمی از زندگی آیینی زرتشتیان آن عصر را عرضه می‌کند. مکمل این فصل، فصل هشتم کتاب است که به آیین‌ها و مراسم مرتبط با کفاره برای زندگان و درگذشتگان اختصاص یافته. فصل سوم کتاب به آیین‌ها و مناسک شخصی، فصل هفتم درباره‌ی آیین‌های سال نو و جشن سده، فصل نهم جشن‌های دینی پایان و آغاز سال و فصل دهم آیین‌ها و مناسک تشرف و زیارت اختصاص یافته.

بخش مهم و بزرگ کتاب آنگونه که عنوان شد، به شرح آیین‌ها و مناسک زرتشتی اختصاص دارد. شرح «فیو» و زنده‌ی برای مثال آیین تطهیر طولانی و پیچیده‌ی «برشوم نه‌شبه» در شریف‌آباد (فصل پنجم)، نه تنها تصویر زنده و روشنی از اجرای این مراسم در ایران آن عصر به دست می‌دهد، بلکه اهمیت بسیار آیینی و وقتی بیشتر آشکار می‌شود که به یاد بیاوریم که از اجرای این آیین، در زمانی کمتر از یک دهه بعد از مشاهدات بویس، وقتی انسان‌شناس امریکایی مایکل فیشر که در سال‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۷۱ در ایران به کار و پژوهش مشغول بود، جز خاطره‌ای باقی نمانده بود.^{۱۵} در مثالی دیگر، گزارش بویس، سند بسیار ارزشی از فرایند تطور سنت‌های دیگری است، همچون جایگزینی شراب به جای نیرنگ زیر فشار «اصلاح‌طلبی» پارسایان هند و تمام شدن ذخیره‌ی نیرنگی که هنوز در زمان بویس از آن استفاده می‌شد (آخرین تقدیس گمیز، چهل سال پیش از سفر بویس در سال ۱۹۲۱ در گهمبارخانه‌ی یزد انجام شده بود) و همین‌طور فرایند جایگزینی سنت دخمه‌گذاری با سنت دفن خاکی. اهمیت کم‌نظیر و گران‌دینی گزارش بویس را می‌توان در مثال‌هایی دیگر از تقابل میان ارزش‌ها و امکانات دیایی در جهان آیینی و سنتی روستیان زرتشتی، تاثیر مهاجرت زرتشتیان ایران به بمبئی از پایان سده‌ی نوزدهم، گسترش آموزش عمومی و شهرنشینی و... و تاثر این تقابل در تطور آیین‌هایی مثل مناسک پیچیده و طولانی تطهیر زنان دشتان دید. تقابلی که سوال اخلاقی و به تبع آن تغییری بنیادین در دین داشتن بسیاری از آیین‌های طهارت را برای جامعه‌ی دینی زرتشتی به دنبال داشت. گزارش «اررش بویس» سند مهمی از چگونگی تاثیر همدینان پارسی و فشار آنان برای مجبور کردن زرتشتیان ایران به ترک

۱۵. مایکل فیشر در پایان‌نامه‌ی دکترای خود به موضوع اسطوره و تداوم حضور آن در آیین‌ها و زندگی امروزی زرتشتیان پرداخت و در مقاله‌ی دیگری موضوع اماکن مقدس و مفهوم آن میان زرتشتیان و شیعیان را مورد بررسی قرار داد.

Michael M. J. Fischer, 'Zoroastrian Iran between Myth and Praxis' (PhD Dissertation, University of Chicago, 1973); Michael M. J. Fischer, 'Sacred Circles: Iranian (Zoroastrian and Shi'ite Muslim) Feasting and Pilgrimage Circuits', in *Sacred Places and Profane Spaces: Essays in the Geographies of Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Jamie Scott and Paul Simpson Housley (Westport, CT: Greenwood Publishing, 1991), 131-44.

آیین‌های قربانی گاو در زیارتگاه پارس‌بانو یا منع پیشکش چربی حیوانی به آتش مقدس است. سندی بر اینکه، سنت زرتشتی ایرانی در مقایسه با سنت پارسی، بسیار دست‌نخورده‌تر باقی‌مانده بود. شاهد دیگر این مدعا، پژوهش‌های جدید نسخه‌شناسی اوستا است که تصویر روشنی از زنده بودن و تنوع آیین‌هایی است که تنها در نسخه‌های ایرانی اوستا در دسترس هستند.^{۱۶}

اما آنگونه که پیش از این گفته شد و به رغم تمام نقدهایی که به درستی به این اثر وارد است، کتاب «کانون دین زرتشتی»، از بسیاری جهات کتابی متفاوت و بسیار مهم است که بسیار کمتر از آنچه که باید در مجامع علمی و دانشجویی و به خصوص در ایران مورد توجه قرار گرفته یا اصلاً خوانده شده است. ترجمه‌ی این کتاب به فارسی اتفاق خجسته‌ای است که امکان مطالعه و استفاده‌ی از آن را نه تنها برای پژوهشگران و دانشجویان مطالعات ایران‌شناسی و به‌ویژه پژوهش‌های زرتشتی سهل‌تر از پیش می‌سازد، پر ارزش بودن آن برای پژوهش‌گران و دانشجویان حوزه‌های انسان‌شناسی، مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی و ادیان نیز نباید از دید پنهان بماند. و صد البته خوانندگان عمومی علاقه‌مند به تاریخ و احوال اقوام و ادیان نیز متنی خواندنی و جذاب برای مطالعه در اختیار خواهند داشت.

چاپ این کتاب، گام نهایی در چاپ برگزیده‌ی کتاب‌هایی به انتخاب سردبیر این مجموعه خواهد بود که تلاش دارد تا حد امکان، جای خالی ترجمه‌ی فارسی «کلاسیک»های مطالعات ایران‌شناسی را برای خوانندگان فارسی‌زبان پر کند.

شروین فریدنژاد

مرکز پژوهش‌های ایران‌شناسی فرهنگستان علوم اتریش، وین

بهار ۱۳۹۰ خورشیدی

16. Cf. Alberto Cantera, ed., *The Transmission of the Avesta*, Iranica 20 (Wiesbaden: Harrassowitz, 2012); Alberto Cantera, *Vers une édition de la liturgie longue zoroastrienne: pensées et travaux préliminaires*, Studia Iranica 51 (Paris: Peeters Press, 2014); Alberto Cantera, 'A Substantial Change in the Approach to the Zoroastrian Long Liturgy: About J. Kellens's *Études Avestiques et Mazdéennes*', *Indo-Iranian Journal* 59, no. 2 (2016): 139–85; Alberto Cantera, 'The Sacrifice (Yasna) to Mazdā. Its Antiquity and Variety', in *Zoroastrian Flame: Exploring Religion, History and Tradition*, ed. Alan Williams, Almut Hintze, and Sarah Stewart (London: I.B. Tauris, 2016), 61–76; Alberto Cantera, 'La Liturgie Longue En Langue Avestique Dans l'Iran Occidental', in *Persian Religion in the Achaemenid Period*, ed. Wouter Henkelman and Céline Redard, *Classica et Orientalia* 16 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2017).